ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE BURJUVAZİ

14 Haziran 2026

Yıldırım Koç

Atatürk'ün Cumhuriyet döneminde ticaret burjuvazisine dayanarak cumhuriyeti ilerletmeye çalıştığı, diğer bir deyişle, cumhuriyetin temel ilkeleri olan cumhuriyetçiliği, milliyetçiliği, halkçılığı, devletçiliği, laikliği ve inkılâpçılığı (devrimciliği) ticaret burjuvazisine dayanarak uygulamaya çalıştığı biçimindeki görüşler tümüyle yanlıştır. Bu tür görüşleri ileri sürenlerin, bu dönemde Türkiye'de burjuvazinin yapısını incelemedikleri açıktır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Kurtuluş Savaşı yıllarında ekonomiye hakim olan ve vatana ihanet eden ve Cumhuriyet döneminde güçleri azalarak da olsa devam eden azınlık burjuvazisine dayanarak bağımsızlıkçı, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci bir politika izlemeye çalıştığını ileri sürmek, Atatürk'ü hiç anlamamış olmak anlamına gelir.

Osmanlı burjuvazisinin önemli bölümü ayrılıkçı ve bölücü Rum sermayedarlarından oluşuyordu. Prof.Dr.Haydar Kazgan bu burjuvazinin Osmanlı'nın son dönemlerindeki vatan hainliğini şöyle özetlemektedir:

> "19. asrın sonundaki Yunan savaşında ve daha sonra Balkan Savaşı'na Beyoğlu'nun zengin Rum ailelerinin gençlerinden binlercesi Yunan ordusuna gönüllü yazılmışlardı. Bunun yanında, Yunan ordusunu güçlendirmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzak köşelerinde dahi Rumlar iane topluyorlardı. İstanbul'da ve diğer büyük liman kentleri olan İzmir, Selanik, Trabzon'da balolar, müsamereler, temsiller tertip edilerek sözde cemaat ve yardımlaşma derneklerinin kasalarına giren bu paralar gizlice Yunanistan'a yollanıyordu." (Haydar Kazgan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme, Vakıfbank Yay., İstanbul, 1999;202)
>
> "Abdülhamit bankeri meşhur Jorj Zarifi (…) Zarifi, Yunan ordusunun böyle bir savaşa hazırlanması için Avrupa sermaye çevrelerinden alınan dış borcu organize etmiş ve çıkarılan tahvillerin İstanbullu Rumlar'a satılmasına yardımcı olmuştu. Hatta bu tahvillerden Türkler bile almıştı. (…) Balkan Savaşı'nda Osmanlı Rumları'nın büyük desteği ile Yunan donanmasına kazandırılmış olan Averof zırhlısının Türk donanmasının Çanakkale'den çıkmasını önlediği herkesçe bilindiği andan itibaren Türkler işin nereye varabileceğini anlamışlardır." (Kazgan,1999;203)

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan bu ihanet, Kurtuluş Savaşı yıllarında da devam etti.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir ve Ege Bölgesi'ni işgale başlayan Yunan ordusu, bölgedeki Osmanlı uyruğu Rumları da orduya kattı. İşgalci Yunan ordusunun yaklaşık yüzde 30'u Anadolu Rumları'ndan oluşuyordu. Yunan işgal kuvvetleri, kontrolleri altındaki bölgelerde yaşayan Rumları askere almaya çalıştı. Ancak Anadolu Hükümeti, canlı ele geçirdiği Rumlara "savaş esiri" muamelesi yapmadı. Ankara İstiklal Mahkemesi, Yunan ordusuna katılan Osmanlı Rumlarını "vatan haini" kabul etti. Bu nedenle, Yunan ordusunda savaşırken canlı olarak ele geçirilen bu Rumlar derhal idam ediliyordu. Bunun üzerine birçok Rum, askere alınmadan önce veya askere alındıktan sonra Yunan ordusundan kaçarak, Yunan işgal kuvvetlerinin kontrolü dışında olan İstanbul'a ve diğer ülkelere gitti. İstanbul'daki Rum nüfusunun artmasının bir nedeni buydu. (Taner Bilgin, "Savaş Yıllarında Anadolu Rumlarının Yaşadığı İkilem, 1919-1922," *VAKANÜVİS – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Mart 2016, Yıl 1, Sayı 1, s.50-55)

Diğer taraftan, 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan mübadele anlaşmasında İstanbul belediye hudutları içinde yaşayan Rumlar mübadele dışında tutuldu. Bu nedenlere bağlı olarak, 1923 yılında da İstanbul'da Rum sermayedarlarının epeyce bir bölümü varlığını ve faaliyetlerini sürdürüyordu.

1919-1922 döneminde çok büyük oranda Avrupa sermayedarlarından, Levantenlerden, Sabetaycılardan, Rum-Ermeni-Yahudi sermayedarlarından oluşan Osmanlı burjuvazisi 1908-1918 dönemindeki kayıplarını bir ölçüde telafi ederek varlığını güçlendirdi. Ancak 1922 yılında Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından bu burjuvazi hızlı bir biçimde güç kaybetmeye başladı.

Cumhuriyet yönetiminin, İttihat ve Terakki'den farklı olarak, bir "milli burjuvazi" yaratma gibi ciddi bir niyeti ve çabası yoktu. Osmanlı burjuvazisinin büyük ölçüde etkisiz kalması ve kalıntılarının da Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan ordusuna verdikleri maddi ve manevi desteğin hesabının sorulmasından korktukları için sessizliklerini korumaları nedeniyle, ortaya çıkan boşluğu Atatürk'ün Türkiye'ye özgü bir sosyalizm modeli, ekonomiye emekten yana anti-emperyalist bir iktidarın hakim olduğu koşullarda uygulanan devletçilik doldurdu. Osmanlı burjuvazisinin gücüne darbe indiren ve burjuvazinin büyük bölümünü ortadan kaldıran, işçi sınıfı değildi. İlginç bir tarihsel süreç sonucunda, Osmanlı burjuvazisinin çok büyük bölümünün Türkiye'nin düşmanı olması nedeniyle, vatanseverlerin vatanı koruma mücadelesi, kaçınılmaz olarak burjuvaziye karşı da bir mücadeleye dönüştü.

Türkiye Cumhuriyeti, 1908-1918 döneminde ciddi biçimde güç yitirmiş, 1919-1922 yıllarında gücünü bir parça toparlasa da, Kurtuluş Savaşı'nın zaferiyle şaşkına dönmüş ve iyice zayıflamış, sesini çıkarmaya bile gücü kalmamış bir burjuvazi devraldı.

Kemalist Türkiye, gerek millileştirme ve devletleştirmelerle, gerek uyguladığı bazı politikalarla Osmanlı'dan devralınan burjuvazinin gücünü büyük ölçüde azalttı ve ortaya çıkan boşluğu devletçilikle, kamu mülkiyetiyle doldurdu. Bu dönemde bir "milli burjuvazi" yaratma çabası hiçbir zaman devletçiliğin önüne geçmedi.

Issawi'nin belirttiğine göre, İstanbul'da 1919 yılında fabrika ve atölyelerin yüzde 73'ü Rumlara aitti ve bu işletmelerde çalışanların yüzde 85'i gayrimüslimdi. İstanbul'da 1922 yılında Müslümanlar dış ticaretle ilgili şirketlerin yalnızca yüzde 4'üne, ulaştırma şirketlerinin yüzde 3'üne, toptan ticaret şirketlerinin yüzde 15'ine, perakende ticaret şirketlerinin yüzde 25'ine sahipti. (Charles Issawi, *The Economic History of Turkey, 1800-1914*, University of Chicago Press, Chicago, 1980, s.15)

Aynı bilgileri Yahya S.Tezel de vermektedir: "Rumlar ve Ermeniler daha çok şehirlerde yaşamakta ve tarım dışı sektörlerde çalışmaktaydı. Yerli gayrimüslimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ve iç ticaretinde, madencilik ve sanayi sektörlerinde, Müslümanlara, Türklere göre çok daha önemli bir yeri ellerinde tutuyordu. Örneğin, 1922 yılı İstanbul'unda dış ticaret işletmelerinin sadece yüzde 4'ü, taşımacı firmaların yüzde 3'ü, toptancı mağazaların yüzde 15'i ve perakendeci mağazaların yüzde 25'i Müslümanlara aitti. 1919 yılında Batı Anadolu'da çalışmakta olan 3300 imalat sanayi işyerinin yüzde 73'ü Rumların olup, bu işyerlerindeki 22.000 işçinin yüzde 85'i de gayrimüslimdi. Anadolu tarımında ihracata yönelik üretimin geliştirilmesi, yeni tekniklerin kullanılmasında da Rum ve Ermeni çiftçileri daha öne gelmekteydi." (Yahya S.Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950*), Yurt Yay., Ankara, 1982, s.88)

1922 yılındaki yabancı bankalar şunlardı: İki Alman, üç Fransız, üç İngiliz, bir Amerikan, iki Avusturya, bir Macar, üç İtalyan, bir Yunan, bir Hollanda, bir Rus, bir Rumen bankası. Yunan bankası: Banque d'Athenes (İzmir, Mersin, Samsun ve Trabzon'da şubeleri vardı). İtalyan bankaları: Banco di Roma, Banca Italiana di Sconto, Banca Commerciale Italiana (Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1994, s.212)

Ahmet Hamdi Başar, 1922 yılında İstanbul ekonomisine, diğer bir deyişle, Osmanlı burjuvazisinin durumuna ilişkin gözlemlerini şöyle anlatıyordu:

> "İthalat ve ihracat işleri ile uğraşanlar içinde Müslüman-Türk unsuru sayısı yüzde dördü, komisyonculukta yüzde üçü geçmemekteydi. Liman işleri tamamen bu unsurun dışındakilerin elindeydi. Limanda iş yapabilmek için Rumca, İtalyanca veya Fransızca bilmek gerekiyordu. Esham ve kambiyo borsasında mubayaacı ve simsarların yüzde doksan beşi Müslüman-Türk olmayanlardan oluşmaktaydı. İki küçük banka, yani İtibar-ı Milli Bankası ve Adapazarı İslam Ticaret Bankası dışında Müslüman-Türk unsurun elinde bulunan banka yoktu. Diğer unsurların elinde bulunanlarda yazışmalar dahi Fransızca yapılırdı. Sigorta şirketleri arasında Müslüman-Türk unsurun elinde bulunan şirket yoktu. Türkler bu şirketlerde ancak hizmetli olarak çalışabilirlerdi. Toptancılar içinde iç piyasaya yönelik çalışanların ancak yüzde on beşi, yarı toptancı ve perakendecilerin ise yüzde yirmi beşi Müslüman-Türk'tü. Bunların sayısı, yaptıkları iş göz önüne alındığında yüzde onu bulmuyordu. Su, havagazı, elektrik, telefon, tramvay ve tünel gibi kentsel hizmetler, demiryolları, madenler ve tütün tekeli gibi işler imtiyazlı yabancı şirketlerin elindeydi. Bu şirketlerde yönetici ve birinci sınıf memur olarak Müslüman-Türk unsur istihdam edilmiyordu. Ancak, hükümetle iyi

geçinmek için bazı ayrıcalıklı Müslüman-Türk unsur bu şirketlerde çalıştırılırdı. Bunlar da Osmanlı Bankası'nda olduğu gibi etkin olmayan görevlerdeydiler; hatta işe gitmez, yalnızca aylıklarını alırlardı. Şirketlerde çalışan Müslüman-Türk unsurun en yüksek derecesi, diğerlerinin en düşük düzeyinin altından başlıyordu. Örneğin atlı tramvaylarda sürücüler Türk, biletçiler ise Rum veya Ermeni'ydi. Tramvaylarda vatman, trenlerde kondüktör olarak Türklere pek rastlanmazdı. İşçi ve diğer hizmetlilerin çoğu Türk'tü. Beyoğlu yakasındaki bütün mağazalar, dükkanlar, lokantalar, eğlence yerlerinin hemen hepsi Müslüman-Türk unsurunun dışındakilerin mülkiyetindeydi." (Murat Koraltürk, Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s.126-127)

Diğer bir deyişle, 1922 yılında Türkiye Ekonomisinin en önemli parçasını oluşturan İstanbul'da, burjuvazinin çok büyük bölümü yabancı uyrukluydu veya Osmanlı uyruklu gayrimüslimdi.

Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası'na 1923 yılında üye olan banker, tüccar ve komisyoncuların listesi incelendiğinde, üyelerin önemli bir bölümünün gayrimüslim sermayedarlardan oluştuğu görülmektedir. (Üye listesi için bkz. Zekeriya Kurşun (düzenleyen), *Dersaadet/İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda Kayıtlı Olan Banker, Tüccar ve Komisyoncuların İsimleri – 1923*, İstanbul Ticaret Odası Yay.No.2008-20, İstanbul, 2008)

1928 yılına ilişkin Türkiye Salnamesi'ne göre, Edirne'de faaliyet gösteren 284 tüccar ve sanayicinin 135'i gayrimüslimdi. Gayrimüslimlerin hemen tamamı Yahudiydi. (Koraltürk,2011;201)

Cumhuriyet'in Kurtuluş Savaşı sonrasında Osmanlı'dan devraldığı burjuvazinin durumu ana hatlarıyla böyleydi.

1927 Sanayi Sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'de 602 erkek ve 40 kadın yabancı patron vardı. Erkek patronların büyük çoğunluğunun sektörel dağılımı şöyleydi: Maden çıkarma (22), Tarım (196), Dokuma (109), Ağaç mamulleri sanayi (96), Kağıt ve karton sanayi (30), Maden sanayi (89), İnşaat (21), Kimya (18). Kadın yabancı patronların sektörel dağılımı da şöyleydi: Tarım (11), Dokuma (17), Maden sanayii (9). (DİE, *Sanayi Sayımı 1927*, Yay.No.584, Ankara, 1969, s.14)

Gündüz Ökçün'ün *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye* araştırmasına göre, 1920-1930 döneminde Türkiye'de toplam 201 anonim şirket kuruldu. Bu anonim şirketlerin 66 tanesi yabancı sermayeli Türk Anonim Şirketi idi. (Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, A.Ü.S.B.F. Yay.No.324, Ankara, 1971, s.117)

Bu veriler 1923 sonrasında yabancı uyruklu sermayedarların ülkeden tümüyle ayrılmadığını ve hatta yeni şirketler aracılığıyla çalışmalarını sürdürdüklerini göstermektedir. Yabancı sermayedarların önemli bir bölümünün Türkiye'den ayrılmaları 1929 Buhranı sonrasında ve İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşti.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından 1935 yılında yayımlanan İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda Kayıtlı Fevkalade, Birinci, İkinci ve Üçüncü Sınıf Ticari, Sınai, Mali Müesseseler kitabında yer alan önemli şirketlerin büyük bölümü hâlâ gayrimüslim burjuvaziye aitti. (*Forum Dergisi*, "1930'ların Önemli Firmaları, Ön Gelen Tüccar ve Sanayiciler," Ekim 2000, s.70-73)

Atatürk döneminde Türkiye'de güçlü bir milli burjuvazi yoktu. Türkiye sermayedar sınıfının büyük bölümünü, sayıları geçmişe göre epeyce azalmış olan yabancı işverenler ile Levantenler, Sabetaycılar ve Ermeni, Rum ve Yahudi sermayedarlar oluşturuyordu. Bunların sayısı ve ekonomideki ağırlıkları Osmanlı dönemine göre çok azalmıştı; ancak yine de özellikle dış ticarette ve ülke içinde belirli alanlarda önemliydi. Müslüman-Türk unsurlar çeşitli dernekler ve odalarda örgütlenerek ağırlıklarını artırmaya çalıştı; ancak ellerindeki sermaye birikimi büyük işler için yeterli değildi. Bunların çoğu da yabancı şirketlerin acentalığına veya ihracatçı şirketlerin yerel uzantılarına dönüştü. Ekonomide ortaya çıkan boşluğu dolduran, İttihatçıların yaratmaya çalıştıkları milli burjuvazi değil, devlet oldu. Özellikle sanayide devletin rolü belirleyiciydi. Devlet yatırımlarının amacı, bir milli burjuvazi yaratmak değil, Mustafa Kemal Paşa'nın daha 4 Ocak 1922 tarihinde Lenin'e yazdığı mektupta belirttiği gibi ("Memleketimizi düşman işgalinden kurtardıktan sonra, niyetimiz, kamu yararı taşıyan büyük işletmeleri olabildiğince devlet eliyle yönetmek ve böylece, bir büyük kapitalistler sınıfının gelecekte

memlekete hâkim olmasının önüne geçmektir.” ATABE, C.12, s.211), sermayedar sınıfın ekonomiye ve böylece siyasete hakim olmasını önlemekti.

Mustafa Kemal Paşa’nın, Osmanlı’nın son dönemlerinde ve Kurtuluş Savaşı yıllarında ekonomiye hakim olan ve vatana ihanet eden ve Cumhuriyet döneminde güçleri azalarak da olsa devam eden azınlık burjuvazisine dayanarak bağımsızlıkçı, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci bir politika izlemeye çalıştığını ileri sürmek tümüyle yanlıştır ve Atatürk’e büyük haksızlıktır.